

FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN MEFÂTİHU'L-GAYB'DA MESELLERE YAKLAŞIMI (EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA)

Fakhr ad-din ar-Râzî's Approach to Parables in Mefâtihu al-ghayb
(in the Context of Amthâl al-Qur'ân)

Bayram AKTAŞ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Ankara/Türkiye.

*Dr., Presidency of Religious Affairs
Ankara/Turkey.*

bayramaktas79@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-6705-1166

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 4 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık/December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2021

Cilt / Volume: 20 Sayfa/Pages: 253-276

Atrf / Citation: Aktaş, Bayram. "Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb'da Mesellere Yaklaşımı (Emsâlü'l-Kur'ân Bağlamında) [Fakhr ad-din ar-Râzî's Approach to Parables in Mefâtihu al-ghayb (in the Context of Amthâl al-Qur'ân)]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 20 (Aralık/December 2021): 253-276.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.971221>

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Bayram Aktaş**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1210), İslâmî ilimlerin zirveye çıktığı 12. yüzyılda yaşayan ve dönemindeki hemen her ilmî alanda eserler ortaya koyacak kadar engin bir ilmî müktesebâta sahip velüd bir âlimdir. Ömrünün son döneminde kaleme alıp bütün ilmî birikimini sergilediği tefsiri *Mefâtihu'l-gayb*, kelâm, felsefe, Arap dili ve belâgati, fıkıh ve usûlü, tıp ve astronomi başta olmak üzere çok sayıda konuyu ihtiva eden geniş hacimli bir eserdir. Tefsir, Arap diliyle ilgili önemli ölçüde malumat içermesiyle de önem arz etmektedir. Râzî, âyetleri yorumlarken mesellerden fazlasıyla istifade etmiş ve konuyla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Emsâlü'l-Kur'ân, "İlâhî hakikatlerin hatırlatılması, verilmek istenen mesajın zihinlerde daha iyi yer edecek şekilde tasvir edilmesi amacıyla âyetlerde kullanılan örneklendirmeye dayalı ifade biçimlerini konu edinen ilim dalıdır" şeklinde tanımlanabilir. Emsâl ve Kur'ân terkininden oluşan söz konusu ilim, meseller boyutuyla daha çok belâgat ilminin, Kur'ân boyutuyla daha çok tefsir ilminin ihtisas alanına girmektedir. Fahredden er-Râzî, her iki alanda da yetkin olan ve eserler ortaya koyan bir âlimdir. Râzî'nin, tefsirinde âyetleri yorumlarken ve kelimeleri çeşitli şekillerde açıklarken, satır aralarında ayrıntılı şekilde ele aldığı meseller konusuna yaklaşımının ve konuyla ilgili açıklamalarının tespiti çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Klasik bir eserde, belirli alanda bilgi edinmeye dayalı olması hasebiyle çalışmada ağırlıklı olarak deskriptif yöntem uygulanmıştır. Bunun yanında elde edilen malumatın değerlendirilmesi esnasında ise analitik yöntemden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Fahredden er-Râzî, Emsâlü'l-Kur'ân, Örnek, Bağlam.

Abstract

Fakhr ad-dîn ar-Râzî is a very productive scholar who lived in the 12th century, when İslâmî sciences reached their peak, and had a broad scientific acquis enough to write works in almost every scientific field of his age. *Mefâtihu al-ghayb*, which he wrote in the last period of his life and exhibited all his scientific knowledge, is an extensive volume of work that includes many subjects such as theology, philosophy, Arabic language and rhetoric, fiqh and method, medicine and astronomy. Tafsîr is also important as it contains a significant amount of information about the Arabic language. While interpreting the verses, Râzî made great use of examples and made important explanations about the science of the Qur'ân. *Amthâl al-Qur'ân* can be defined as follows: "It is the branch of science that deals with the examples used in the verses to remind the divine truths and explain the message in the minds better." The science in question, which consists of precedents and the Qur'ân, is more in the field of rhetoric in terms of examples, and more in the field of tafsîr with the dimension of the Qur'ân. Fakhr ad-dîn ar-Râzî is a scholar who is competent in both fields and produces works. While interpreting the verses and explaining the words in various ways in Râzî's tafsîr, it is the aim of the study to determine how he evaluated the examples he discussed in detail between the lines and to determine the explanations on the subject. In a classical work, the descriptive method was mainly applied in the study, since it is based on acquiring knowledge in a specific field. In addition, analytical method was used during the evaluation of the obtained information.

Keywords: Tafsîr, Fakhr ad-dîn ar-Râzî, *Amthâl al-Qur'ân*, Example, Context.

Giriş

İnsanoğlu iletişimde fitratı gereği somutu soyuta, açığı gizliye, kısayı uzuna tercih eder. Bu sebeple az sözle çok mana ifade eden, mücerredi müşahhas hale getiren meseller hemen her toplumda kullanılmış ve bütün dillerde varlığını sürdürüegelmiştir.¹ Kulaklarda bıraktığı derin tesiri, zihinlerdeki kapalı anlamları tespiti itibarıyla meseller dilde önemi inkâr edilemez bir vazife görmektedir. Sözdeki îcâzı, manadaki isabeti, teşbihteki güzelliği ve ifadedeki yeterliliği yönüyle meseller, kelâmın hiçbir çeşidinde bulunmayan husûsiyetleri bünyesinde taşımaktadır.² Kur'ân'ın kendisiyle inzâl edildiği Arap dilinde de mesellerden istifade edilmiş, gerek cahiliye dönemi gerekse İslâmî dönemde meseller kullanılmıştır.³

İnsanlara ilâhî hakikatleri beyan etmek gayesiyle gönderilen Kur'ân,⁴ sözcüklerin seçimi, cümlelerin dizimi ve ifade biçimlerinde olduğu gibi çeşitli üslûb husûsiyetleri taşımaktadır.⁵ Kur'ân'ın beyan özelliklerinden bir tanesi de konuyu örnekler eşliğinde açıklaması, meseller kullanmasıdır. Sözü tesirli kılan unsurlardan biri olarak, insanın fitratına uygun, evrensel bir anlatım biçimi olan ve Kur'ân dili Arapçada yer alan mesellerin çeşitli âyetlerde kullanılması son derece doğal bir durumdur. Yüce Allah Kur'ân'da mesellerin tüm insanlığa hitap eden yönüne dikkat çekmiş, “İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz”⁶ âyetiyle bu hakikati ortaya koymuştur.

Kur'ân'ın ifade biçimlerini bilmenin onu doğru anlamaya katkısı âşikârdır. Bunlardan biri olan Kur'ân'daki meseller üzerinde erken dönemlerden itibaren hassâsiyetle durulmuş, ilerleyen süreçte Arap dili

¹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim – Abdulmecid Katâmiş (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988), 1/4-5; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Emsâlül-Kur'ân*, thk. Saîd Muhammed Nemr el-Hatib (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1981), 17-19; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006), 2/333.

² İbn Kayyim, *Emsâlül-Kur'ân*, 22.

³ Dursun Ali Türkmen, “Arap Dilinde Mesellerin Oluşumunda Kur'ân'ın Etkisi”, *Ekev Akademi Dergisi* 9/24 (2005), 178.

⁴ el-Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138.

⁵ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilül-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İshâ el-Bâbî el-Halebî, 1943), 2/303.

⁶ el-Haşr 59/21; benzer âyetler için bk. İbrâhîm 14/25; en-Nûr 24/35; el-Furkân 25/39.

çalışmaları kapsamında belâgat ilminin konuları arasında mecâz-ı mürekkebe ve istiâre-i temsiliyye başlıkları altında ele alınıp incelenmiştir.⁷ Az sözle çok mana ifade eden îcâz nitelikli âyetlerin bir kısmı Arap dilinde ortaya çıkan mesellere esin kaynağı oluştururken bazı âyetlerin bizzat kendisi mesel olarak kullanılmıştır.⁸ Hz. Lokman'ın oğluna nasihatlerini içeren âyetlerin⁹ en kadim mesel örneklerini teşkil ettiği ifade edilmektedir.¹⁰

Kur'ân'ın inzâli ile ulaşılmaya çalışılan ana gayelerden bir tanesi de öğüt ve misallerle insanların ibret almalarını sağlamaktır.¹¹ Bu amaca hizmet eden en temel unsur olan mesellerin önemine binâen Kur'ân ilimleri içerisinde Emsâlü'l-Kur'ân ilmi teşekkül etmiş, bu ilim kapsamında çok sayıda müstakil eser kaleme alınmıştır. Söz konusu ilimle Yüce Allah'ın Kur'ân'da meselleri kullanmasının hikmeti, gayesi (öğüt, vaaz, teşvik, sakındırma, ibret, tasvir, tespit, tahvif) gibi maksada yönelik boyutu ele alınmıştır. Ayrıca husûsiyetleri, bölümleri (zâhir-kâmin, câriyetün mecra'l-mesel: mesel olarak kullanılan lafızlar) gibi şekilsel özellikleri; sıfat, hal ve kıssa içeren meseller gibi mana özellikleri üzerinde de durulmuştur.¹²

Kur'ân'ın en doğru bir biçimde anlaşılmasını amaç edinen tefsir ilminin usûl boyutuyla ilgilenen ulûmu'l-Kur'ân kapsamında yazılan¹³ müstakil eserlerin yanı sıra özellikle tefsir kaynaklarında ilgili âyetler bağlamında meseller üzerinde ayrıntılı şekilde durulmuştur.¹⁴ Bu eser-

⁷ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (İbn Fâris), *es-Sâhibiyyu fi fıkhu'l-lugati'l-Arabîyyeti ve mesâilihê*, thk. Ahmed Hasan Besci (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 150-152; Türkmen, "Arap Dilinde Meseller", 177.

⁸ Türkmen, "Arap Dilinde Meseller", 179.

⁹ Lokmân 31/13-19.

¹⁰ Abdulmecîd Katâmiş, *el-Emsâlu'l-Arabîyye dirâseten, târihiyyeten, tahliliyyeten* (Dımaşk, Dâru'l-Fikr, 1988), 40; Bedrettin Çetiner, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/299.

¹¹ es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/333; Mustafa Öztürk, "Din Dili Kur'ân Dili", *Din ve Hayat Dergisi* 22 (2014), 20.

¹² Bedrettin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fadl İbrahim (Kahire: Mekrebetü Dâri't-Turâs, ts), 1/486, 489; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/333-336; Ahmet Bulut, "Emsâlu'l-Kur'ân", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3:3 (1991), 41.

¹³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân Nedir?* (İstanbul: Şule Yayınları, 2012), 9.

¹⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-e'kâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmecîd-Ali Muhammed Muavvad (Riyâd:

lerden bir tanesi de dirayet tefsirinin mühim kaynaklarından Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb/Tefsîr-i kebîr*'idir. Râzî, tefsir ve Arap dili belâgati alanlarında ön plana çıkan bir bilgidir. O, belâgat sahasının mühim kaynaklarından *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-îcâz* isimli eserinde dağınık ve kompleks haldeki belâgat konularını kendine has üslûbuyla yeniden ele alarak daha kolay ve anlaşılır kılmıştır.¹⁵ Belâgat ilminin kaidelerini belirleyen ilk kişi olarak sonraki eser ve müellifler üzerinde önemli bir etki bırakmış ve bu sahadaki yetkinliğini ispatlamıştır.¹⁶

Mefâtihu'l-gayb, Râzî'nin te'lif ettiği çok sayıda eserin¹⁷ sergilendiği bilimsel bir sergi ve te'lifatının tamamını içermesi yönüyle “okuyucularını onun diğer eserlerini okumaktan müstağni kılacak”¹⁸ derecede kapsamlı bir eserdir. Kur'ân'da yer alan meseller, hem tefsir hem de belâgat ilminin müşterek konularındandır. Fahreddin er-Râzî'nin meşhur tefsiri *Mefâtihu'l-gayb* ve emsâlü'l-Kur'ân çalışmaları üzerinde yoğunlaşarak hazırlanan bu makalede, her iki alanda da yetkin bir âlim olan Râzî'nin ömrünün son döneminde bütün birikimini ortaya koyduğu tefsiri bağlamında emsâlü'l-Kur'ân ilmine yaklaşımının tespiti amaçlanmaktadır. Makale, konuyu Râzî özelinde müstakil olarak ele alan ilk çalışma olması açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan Râzî'nin en

Mektebetü A'bîkeh, 1998), 1/190-191, 235-236; Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-tevil*, thk. Abdulmecid Ta'mah el-Halebî (Lübnan: Dâru'l-Ma'rîfe, 2008), 29-31, 40, 469, 554.

¹⁵ Fahruddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-îcâz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beirut: Dâru Sâdir, 2004), 25; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Fahruddin er-Razi, Nihâyetü'l-îcâz fî Dirâyeti'l-îcâz'ının Tahkikli Neşri ve Abdülkahir Cürcani'nin Belâgat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 136-145, 150; Hacımüftüoğlu, “Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 117-119.

¹⁶ Fahruddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ulmi usûli'l-fıkh*, thk. Tâhâ Cebâbir Feyyâz el-Alvânî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/203; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *İmâm Fahruddin er-Râzî ve musannaflâtühü* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 92.

¹⁷ Cemaleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ*, thk. İbrahim Şemseddin (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 220-221; Süleyman Uludağ, *Fahrettin Razi Hayatı-Fikirleri-Eserleri* (Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2014), 54-83; Eşref Altaş, “Fahrettin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi”, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahrettin er-Râzî*, ed. Ömer Türker-Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 95-169.

¹⁸ Hidayet Işık, “Fahrettin er-Râzî ve Dinler Tarihi”, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahrettin er-Râzî*, ed. Ömer Türker-Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 406.

önemli özelliklerinden olan¹⁹ ancak bir türlü gerekli ilgiyi göremeyen dil yönüne, meseller kapsamında da olsa bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışmada öncelikle emsâlî'l-Kur'ân kavramının lügat ve ıstılah anlamları üzerinde durulmuştur. Kur'ân'ın bir ifade biçimi olarak kullanıldığı mesellerle hedeflenen maksadın ne olduğu âyetlerin örnekliğinde ortaya konulmuştur. Daha sonra konu, Râzî tefsiri özelinde ele alınarak müfessirin izahları, mesellerin anlam ve hikmeti ekseninde incelenmiş, söz konusu tefsirde Arap dilinde kullanılan darb-ı mesellerin, âyetlerde yer alan kimi kelimelerin anlamlarına delil olarak gösterilmesi örnekler eşliğinde açıklanmıştır. Akademik çalışmalarda ayrıntılı şekilde yer verildiği²⁰ ve burada tekrarın malumun ilânı olacağı gerekçesiyle müfessirin hayatına ve eserlerine oldukça sınırlı ölçüde temas edilmiştir.

1. Emsâl Kavramı

Emsâl, mesel kelimesinin çoğuludur. Mesel, şibih gibi benzerlik manası ifade eden kelimelerdendir. Örnek manasındaki مِثَال, ayağa kalkıp dikilmek anlamındaki مَثُول ve birbirine benzemek anlamındaki مِمَّاثل köklerinden türemesi muhtemeldir. Asıl manalarından biri dikmek, sabitlemektir. Bir şeyin benzeri ortaya konulduğunda مَثَل الشَّيْءُ denilir. Bir şeyin benzeri olarak dikilen şeye de timsâl, heykel denilmiştir. Aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birinin diğerindeki benzerliği ifade eden söze (مَثَل) mesel denir. Kişinin bedeninde alenen iz bırakacak şekilde uygulanan cezaya da مَثَلَةٌ (mesület) denilir. Ceza, işlenen kabahate denk olduğu için aralarındaki eşitlik ve benzerlikten dolayı bu isim verilmiştir.²¹

¹⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (İbn Hacer), *el-İsabe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdussened Hasan Yemame (Kahire: b.y. 2008), 6/318; el-Alvânî, *İmâm Fahrreddin er-Râzî*, 92.

²⁰ Mehmet Adıgüzel, *Kıraat Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsiri Kebîr'i* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 57-67; İhsan Kahveci, *Fahrüddin er-Râzî'nin "Mefâtihu'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 4-40; Enver Bayram, *Fahrüddin er-Râzî'nin et-Tefsiru'l-Kebîr'inde Tefsir Usûlü Uygulanması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 19-48.

²¹ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh-Tâcu'l-lüga-sihahü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attâr (Kahire: Dâru li'l-Melâyin, 1990) 5/1919; Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî

Mesel gibi benzerlik ifade eden başka kelimeler de vardır. Örneğin *الْبَدَّ* (*ennid*) yalnız asıl ve özde benzerliği; *شِبْهٌ* (*şibh*) yalnız durumda ve nitelikte; *مُسَاوِي* (*müsâvî*) yalnız miktar, oran ve ölçüde; *شَكْلٌ* (*şekil*) yalnız değer ve alandaki benzerliği ifade etmektedir. Bu kelimeler benzerliğin bir yönünü ifade ederken *مَثَلٌ* kelimesi daha umûmîdir ve bu manaların tamamını kapsamaktadır. Bu sebeple Yüce Allah kendisi hakkında akla gelebilecek her türlü benzetmeyi izale etmek için mesel kelimesini husûsî olarak seçmiş ve âyette “O’na benzer hiçbir şey yoktur” anlamında *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* buyurmuştur.²²

Kelimenin etimolojisiyle ilgili muhtemel üç yaklaşımın “bir şeyi simgeleyen görünürlük (benzerlik), somutlaştırmak (dikmek, belirginleştirmek)” manasında yoğunlaştığı görülmektedir. Zerkeşî (ö. 794/1392), meselleri kalıp ve ölçü olarak görmüş “Her şeyin bir ölçü ve kalıbı vardır, sözün kalıbı ve ölçüsü ise mesellerdir” demiştir.²³ Bir ifade tarzı olarak mesel, “Geçmişin birikimini yansıtan, insanlar arasında yaygın bir biçimde kullanılan, misal, ibret ve öğüt vermek amacıyla kullanılan özlü sözlerdir.”²⁴

Mesel kullanmak sûretiyle, ifade edilmek istenen anlamın etkili ve dikkat çekici bir konuma ulaştırılması hedeflenmektedir.²⁵ Kapalı bir ifadeyi belirgin hale getirmek, soyutu somutlaştırmak, fikri kanıtlamak, söze estetik katmak amacıyla kullanılan *darb-ı meseller* yani atasözleri meselin en yaygın kullanım türlerindedir.²⁶ Meseller, Kur’ân merkezli

(Lübnan: Dâru'l-Kalem, 2009), 758-759; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzi, *Tefsîru'l-kebir: Mefâtilu'l-gayb* (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981), 19/12; İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293.

²² el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 758.

²³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/487.

²⁴ el-Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 4-5; Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Emsâlü ve'l-İnkem*, thk. Abdulmunim Ahmed (Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1999), 20-21; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 758; er-Râzi, *Mefâtilu'l-gayb*, 2/80, 8/211; Muhammed Câbir el-Feyyâd, *el-Emsâl fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Riyad: Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1995), 27; Durmuş, “Mesel”, 29/293; Süleyman Kaya, “Emsâlü'l-Kur'ân Bağlamında Hakîm Et-Tirmizî'nin El-Emsâl Mine'l-Kitâb ve's-Sünne Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (Aralık 2016), 89.

²⁵ Şeyh Sabır Hasan Muhammed Ebû Süleyman, “Emsâlü'l-Kur'ân”, çev. Mustafa Hocaoglu, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012), 260.

²⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü (İlmu Usûli't-Tefsîr)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 170; Yakup Kızılkaya, “Arâp Dilinde Meselin Darbı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat*

olarak emsâlü'l-Kur'ân çalışmaları içerisinde incelenmiştir. Emsâlü'l-Kur'ân sahasındaki çalışmalar lügavî faaliyetlerle beraber gelişme göstermiştir. İlerleyen süreçte mesellerden doğan temsil, belâgat ilminin önemli konularından biri haline gelmiş, özellikle beyan ilminin ana konuları arasında yerini almıştır.²⁷

2. Emsâlü'l-Kur'ân İlmi

Mesel kelimesi, türevleriyle beraber Kur'ân'da 165 civarında âyette geçmektedir.²⁸ “كَأَمْثَالِ اللَّوْلُؤِ الْمَكْنُونِ” *Güzzel gözülü huriler [vardı]. Saklı inciler misali*” âyetinde olduğu gibi Kur'ân'da “mesel” şeklinde yer almakla birlikte “teşbih” sanatı içerisine giren kullanımlar da vardır. Temsil ve teşbihler bu haliyle değerlendirildiğinde bin civarında âyette geçmektedir.²⁹ Arap dilinde olduğu şekliyle meseller çoğunlukla belli kıssa ve vâkıâların anlatıldığı bağlamda; insanların,³⁰ hayvanların,³¹ bitkilerin³² ve doğa olaylarının³³ durumunu tasvirde kullanılmaktadır.³⁴

Kur'ân'da mesel kelimesi genel itibarıyla dört anlamda kullanılmıştır:

a) Örnek/Misal: En yaygın anlamı olup genellikle صَرَبَ مَثَلٌ kalıbıyla kullanılmıştır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسئُبُهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَفِيدُوهُ مِنْهُ ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ.

“Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelse-

Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi] 42 (2014), 281.

²⁷ Belagat ilminin şeyhi kabul edilen Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Esârü'l-belâğa'sına* baktığımız zaman beyan ilminin teşbih, temsil ve istiare üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Abdülkâhir b. Abdirrahmân Muhammed el-Cürçânî, *Kitâbu esârü'l-belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1991), 27.

²⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *Mu'cemu'l-müfhehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2015), أمثال ve türevleri için bk. 219-220, مَثَلٌ ve türevleri için bk. 847-849.

²⁹ Ahmet Akbulut, “Emsâlü'l-Kur'ân”, *Uludağ İlahiyat Dergisi* 3/3 (1991), 44.

³⁰ en-Nahl 16/75-76, 112; ez-Zümer 39/29; el-Hucurât 49/12; el-Haşr 59/14-17; el-Mülk 67/22.

³¹ el-Bakara 2/171; el-A'râf 6/175-176; el-Hac 22/73; el-Ankebût 29/41; el-Cum'a 62/5.

³² el-Bakara 2/261, 265-266; İbrâhîm 14/24-26; el-Kehf 18/32-45; el-Fetih 48/29; el-Hadid 57/20.

³³ el-Bakara 2/19-20, 264; er-Ra'd 13/17; İbrâhîm 14/18; en-Nûr 24/35-40; el-Haşr 59/21.

³⁴ Akbulut, “Emsâlü'l-Kur'ân”, 44, 46.

ler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!”³⁵

b) Durum/Hal: Kelime bu anlamda ağırlıklı olarak mallarını infak eden müminlerin ve inançsız kişilerin durumlarını ortaya koymada bir de dünya hayatının faniliğini tasvirde kullanılmıştır. Mesel kelimesi bu anlamı ifade ederken genellikle betimlemesi yapılacak kelimeye izafe edilmiştir.

أَنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أُنزِلْنَا مِنْ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْن بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ.

“Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.”³⁶

c) İbret: Kimi toplumların ibretlik hallerinin anlatımında kelimeye bu anlam verilmiştir.

فَلَمَّا أَسْمَوْنَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ. فَجَعَلْنَاهُمْ سَلْفًا وَمَثَلًا لِّلْآخِرِينَ.

“Bize karşı öfkelenirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük. Onları, arkadan gelecek diğerlerinin geçmişi ve ibretlik örneği kıldık.”³⁷

d) Nitelik: Bir şeyin özelliklerinden bahsederken mesel kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

“Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah’a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O azîzdir, hakîmdir.”³⁸. Fahreddin Râzî, Yûnus sûresinde مَثَلُ الْآخِرَةِ كَمَثَلِ السَّوْءِ...³⁹ 24. âyette geçen مَثَلُ kelimesine “sıfat olarak”

³⁵ el-Hac 22/73; benzer âyetler için bk. el-Bakara 2/26; el-Kehf 18/45; Yâsin 36/13.

³⁶ Yûnus 10/24; benzer âyetler için bk. el-Bakara 2/17, 171, 261, 264-265; Âl-i İmrân 3/117, 176.

³⁷ ez-Zuhruf 43/55-56; benzer bir âyet için bk. ez-Zuhruf 43/59.

³⁸ en-Nahl 16/60. benzer âyetler için bk. Rûm 30/27; el-Haşr 59/16.

³⁹ Yûnus 10/24. “Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir...”

anlamı vermiş ve âyeti, *إِنَّمَا صَفَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا*, “dünya hayatının özellikleri” ifadeleriyle tefsir etmiştir.⁴⁰

İnsanlara rehber olarak gönderilen Kur’ân’da⁴¹ ibret ve öğüt vermek⁴² gayesiyle kullanılan meseller İslâm bilginlerinin dikkatinden kaçmamış, erken dönemlerden itibaren Kur’ân’daki meseller konusu, çeşitli bölümler içerisinde ya da müstakil eserler halinde ele alınmıştır.⁴³ Zamanla Kur’ân ilimleri arasında, âyetlerdeki meselleri husûsî olarak konu edinen emsâlü’l-Kur’ân ilmi ortaya çıkmıştır. Emsâlü’l-Kur’ân, “İlâhî hakikatlerin hatırlatılması, verilmek istenen mesajın zihinlerde daha iyi yer edecek şekilde tasvir edilmesi amacıyla âyetlerde kullanılan örneklendirmeye dayalı ifade biçimlerini konu edinen ilim dalıdır” şeklinde tanımlanabilir.⁴⁴

Misallerden yararlanmak sûretiyle meselenin anlatılması, eski toplumlarda olduğu gibi Arap toplumunda da kullanılan ifade biçimlerindedir. Nitekim âyetlerde inkârcı Arapların Hz. Peygamber’in risaletine gölge düşürmek adına ortaya koydukları mesel örneklerine değinilip cevaplar verilmektedir.⁴⁵ Ayrıca onların art niyetle getirdikleri mesellere, daha gerçek ve güzeliyle âyetlerde karşılık verildiği beyan buyrulmaktadır.⁴⁶

Kur’ân, kendine has eşsiz üslûbu içerisinde mesellere yer vermiştir. Bazı âyetlerde doğrudan mesellerle hedeflenen gaye arasında ilişki kurulmuş, bu yolla akletmenin, tefekkürün, ibret alma ve tezekkürün, hakikatin beyanı amaçlanmıştır. Âyetlerde bu amaçlar şu şekilde ifade edilmektedir:

a) Öğüt vermek

⁴⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 17/77.

⁴¹ el-Bakara 2/2, 97, 185.

⁴² ez-Zümer 39/27.

⁴³ Veli Ulutürk, “Kur’ân’da Meseller (Emsâlü’l-Kur’ân)”, *Atatürk İlahiyat Dergisi* 11 (1993), 75.

⁴⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 758; İbn Kayyim el-Cevziyye, *‘Îlâmü’l-muvakķi’in ‘an rabbi’l-‘âlemin*, thk. Meşhûr b. Hasan Âli Selmân Ebû Ubeyde (Riyâd: Dâru İbn Cevziyye, 1423), 7/327; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/487-488; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/333; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 281-282.

⁴⁵ el-Furkân 25/9, “*Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar.*”; el-İsrâ 17/48-49, “*Gör işte, senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular! Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar, artık bir daha da doğru yolu bulamayacaklar.*”

⁴⁶ el-Furkân 25/33, “*Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.*”

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِأُذُنٍ رَّبِّهَا وَيُضْرَبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsunlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir.”⁴⁷

b) Hakikati Beyan Etmek

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعُنُكِيِّتِ إِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعُنُكِيِّتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ. إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. وَتِلْكَ الْأَمْثَالَ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ.

“Allah’tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) kendine bir yuva edinir, ama yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi! Allah, onların kendisini bırakıp da ne türlü şeylere yalvarıp yakardıklarını şüphesiz bilmektedir. O, azîzdir, hakîmdir. İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır.”⁴⁸

c) Tefekkür Etmek

لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالَ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Şayet biz bu Kur’ân’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdüm. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.”⁴⁹

Kur’ân, Arap diliyle ilgili yapılan çalışmaların muharrik unsuru olduğu gibi,⁵⁰ ifade biçimlerinin ilke ve esasları da Kur’ân’dan iktibas edilmiştir. Âyetlerde nifak, hastalığa;⁵¹ kalp katılığı, taşta;⁵² kadınlar, elbiseye;⁵³ hidayet nûra, dalalet karanlığa;⁵⁴ gıybet, ölmüş kardeş eti yemeğe;⁵⁵ mü-

⁴⁷ İbrâhîm 14/24-25; benzer âyetler için bk. Hûd 11/24.

⁴⁸ el-Ankebût 29/41-43; benzer âyetler için bk. el-İsrâ 17/89.

⁴⁹ el-Haşr 59/21.

⁵⁰ Emrullah İşler, *Çok Anlamlılık, Anlam Daralması ve Kur’ân’ın Türkçe Çevirisinde Yapılan Yanlışlar*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur’ân ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu (Erzurum: Bakanlar Matbaası, 2002), 386.

⁵¹ el-Bakara 2/10.

⁵² el-Bakara 2/74.

⁵³ el-Bakara 2/187.

⁵⁴ el-Bakara 2/257.

⁵⁵ el-Hucurât 49/12.

nafıklar, oduna⁵⁶ benzetilerek meseller getirilmiştir.⁵⁷ Soyut mefhumlar somutlaştırılmak sûretiyle canlı bir tasvir oluşturulmuş, böylece zihinlerde derin bir etki yaratılmıştır.

3. Fahreddin er-Râzî ve *Mefâtihu'l-Gayb*'ta Mesellere Yaklaşımı

İmam,⁵⁸ Şeyhu'l-İslâm⁵⁹ gibi çeşitli rumuzları olan ve daha çok Fahreddin er-Râzî⁶⁰ ismiyle şöhret bulan müfessirin asıl ismi Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali'dir.⁶¹ Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey'de 1149 yılında doğmuş ve 1210 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Güçlü hafızası, etkili hitabeti ve üstün kabiliyetleriyle müteahhirîn ulemasının ve yaşadığı çağın en önemli bilginlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁶²

Kendi döneminin ilmî müktesebâtının tamamına yakınıyla ilgilenen Râzî, tefsirden kelâma, felsefeden fıkıh usûlüne, dilden mantığa, tıptan astronomiye kadar çok sayıda ilmî alanda te'lifatta bulunmuştur. Bununla birlikte ömrünün son döneminde bütün ilmî birikimini sergileyerek ortaya koyduğu tefsiri *Mefâtihu'l-gayb/Tefsîr-i kebîr* sayesinde daha çok müfessir kimliğiyle tanınmıştır. Râzî, dil sahasında da etkili âlimlerden biridir. Özellikle Arap dili belâgati sahasında oldukça önemli bir konumdadır.⁶³

⁵⁶ el-Münâfikûn 63/4.

⁵⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Îlâmü'l-muvakki'in*, 7/327.

⁵⁸ Taceddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali. b. Abdulkâfi es-Subkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdulfettah Muhammed Iclî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1964), 8/88.

⁵⁹ es-Subkî, *Tabakât*, 8/86; Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefâyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türki Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsü'l-Arabî, 2000), 4/176.

⁶⁰ Muvaffakuddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. el-Kasım İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâtü'l-enbâ* (Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1299/1882), 23; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, 4/175.

⁶¹ es-Subkî, *Tabakât*, 8/81; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Ali Muhammed Umar (Kahire: Mekrebe ve Hibe, 1983), 115; Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Davûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/215.

⁶² İbn Ebi Usaybia, *Uyûnu'l-enbâ*, 2/23, 25; Cemaleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İhbâru'l-ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 220; Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân ve enbâ ü ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1972), 4/249; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, 6/321; es-Subkî, *Tabakât*, 8/85; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Razi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 12/89.

⁶³ er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, 25-44, 123-132; Hacimüftüoğlu, *Fahrüddin er-Razi, Nihâyetü'l-icaz fi*

3.1. Râzî'nin Tefsirinde Mesel Kavramıyla ilgili Açıklamaları

Râzî, çok sayıda âyette geçip çeşitli anlamlara gelen mesel kelimesiyle ilgili tefsirinde ayrıntılı bilgiler verir. “Ölçü, miktar, gibi, kadar” şeklinde sözlük anlamında kullanıldığı âyetlerde kelimeyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz.⁶⁴ Bununla beraber mesel getirme, örnek teşkil etme manasına geldiği yerlerde çeşitli izah ve yorumlarda bulunur. Râzî'nin bu açıklamalarını mesel kavramının anlamı/tanımı ve gayesine yönelik açıklamaları olmak üzere iki başlık altında toplayarak ele alacağız. Ayrıca meselleri istiḥâd unsuru olarak kullanmasına da ayrı bir başlık altında yer vereceğiz.

3.1.1. Mesel Kavramının Anlam ve Tanımına Yönelik Açıklamaları

Râzî, mesel lafzının Kur'ân'da geçtiği ilk yer olan el-Bakara sûresi 17. âyette⁶⁵ kelimenin anlamıyla ilgili açıklamalarda bulunur:

“Mesel (الْمَثَلُ), Arap dilinde misl anlamına gelmektedir. Benzer, eş anlamındaki النَّظِيرُ kelimesiyle aynı manayı ifade etmektedir. شَبَّهَ - شَبَّهَ - شَبَّهَ kelimelerinde olduğu gibi مَثَلٌ - مَثَلٌ - مَثَلٌ kalıplarında kullanılır. Dilde yaygın olup örnek teşkil edecek şekilde kullanılan sözlere mesel denir. Ancak bir sözün mesel olabilmesi için, çeşitli yönlerden enteresanlığı kendinde bulundurması şarttır.”⁶⁶

Râzî'nin mesel tanımında “benzerlik, örneklik ve ilgi çekicilik” ön plana çıkmaktadır. Bu özellikler kelimeyle ilgili yaptığı diğer açıklamalarda da görülmektedir. Örneğin kelimenin geçtiği yerlerden Âl-i İmrân sûresi 117. âyetin hemen başında kavram, “Mesel, teşbih olarak çok kullanılması sebebiyle benzetilen şeyin alemi olan benzer şeydir” şeklinde açıklanmaktadır.⁶⁷ Yûnus sûresinde ise “Mesel, kendisiyle ikin-

Dirâyeti'î-İcaz'ının Tahkikli Neşri, 136-145, 150; Hacımüftüoğlu, “Belagat Ekolleri”, 117-119.

⁶⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/31-32; 5/146; 6/101.

⁶⁵ el-Bakara 2/17, “Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir.”

⁶⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/80.

⁶⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/211. (الْمَثَلُ الشَّبْهُ الَّذِي يَتَصَبَّرُ الْعَلَمَ لِكَثْرَةِ اسْتِعْمَالِهِ فِيمَا يُشَبَّهُ بِهِ)

cinin hâlinin birinciye benzetildiği sözdür” ifadeleriyle tanımlanmaktadır.⁶⁸ Görüldüğü üzere buralarda benzerlik yönüne vurgu vardır.

Râzî'nin üstünde ısrarla durduğu özelliklerden birisi de meselin sıra dışılığı ve ilgi çekiciliğidir. el-Bakara sûresi 17. âyetin tefsirinde yukarıdaki tanımdan birkaç sayfa ileride münafıkların ateş yakanın durumuna benzetildiği bağlamda yeniden meselin bu yönüne değinir ve şunları söyler: “Mesel, kendisinde bir gariplik ve ilgi çekicilik bulunan hadise ve sıfat için istiâre edilerek kullanılır.”⁶⁹ Yine el-Hac sûresi 73. âyette, “Burada getirilen mesel olmadığı halde neden mesel diye isimlendirilmiştir?” sorusuna, “Meselerde çoğunlukla ilgi çekici ve tuhaf nükteler bulunduğu için bu durumda olan her kelâma mesel denilmesi uygundur” cevabını vermekte ve mesellerin sıra dışılığına değinmektedir. Yine Yâsîn sûresi 70. âyette yer alan darb-ı mesel (وَضْرَبَ لَنَا مَثَلًا) kısmını “Bizim kudretimizi kendi gücü gibi sandı da, kendi ilginç yaratılışını ve şaşırtıcı yaratılış başlangıcını unuttu” şeklinde yorumlamıştır.⁷¹ Böylece meselin tuhaf ve ilginç yönüne burada da temas etmiştir.

Râzî, mesel (مَثَلٌ) lafzının ضَرَبَ fiiliyle oluşturduğu darb-ı mesel terkinin anlamını sorgular. Yâsîn sûresindeki الْقَرْيَةِ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ âyetinin tefsirinde ضَرَبَ kelimesinin bir cisme bir şeyle şiddetli bir biçimde vurmaya anlamına geldiğinin; ضَرَبَ فِي harf-i cerrriyle birlikte kullanıldığında ise yürümek anlamına geldiğinin malum olduğunu söyleyip ضَرَبَ مَثَلًا (mesel darp olundu) ifadesinin ne manaya geldiğini sorar ve cevap olarak şunları söyler: “ضَرَبَ مَثَلًا ifadesi misal getirildi (مَثَلٌ مَثَلًا) demektir. Lafız bu anlamda da kullanılır. Çünkü ضَرَبَ kelimesi tür, çeşit (نَوْعٌ) anlamı da ifade eder. Aynı türden anlamında هَذِهِ الْأَشْيَاءُ مِنْ ضَرَبٍ وَاحِدٍ denilir.” Sözlerinin devamında “وَأَضْرَبَ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ” âyetinin “O belde ahâlisinin misali gibi misal ver” anlamına geldiğini söyleyerek darb-ı meselin kökeni, terkihi ve mesel lafzıyla kazandığı anlam boyutuna yer verir.⁷²

⁶⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/77. (الْمَثَلُ: قَوْلٌ يُقْبَلُ بِهِ حَالُ النَّاسِ بِالْأَوَّلِ)

⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/82.

⁷⁰ Yâsîn 36/78, “Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?’ diyor.”

⁷¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/109.

⁷² er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/50.

Râzî, el-İsrâ sûresi 89. âyetteki Kur'ân'da her türlü misalin sarf edildiğinin bildirildiği, “*Muhakkak ki biz bu Kur'ân'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik*”⁷³ beyanını “Nuh, Âd, Semûd gibi kavimler” şeklinde açıklar.⁷⁴ Kur'ân kıssalarını meseller içerisinde değerlendirir. en-Nahl sûresi 112. âyette darb-ı mesel olarak gösterilen şehrin Mekke olup olmadığı bağlamda Kur'ân'da yer verilen mesellerin tarihî gerçekliği ile ilgili değerlendirmede bulunur: “Mesel, var olsun ya da olmasın, kimi zaman muayyen bir sığata sahip bir şeye; kimi zaman ise mevcut ve muayyen bir şeyin bizzat kendisiyle yapılır. Âyette misal verilen belde gerçekte olmayan farazî bir belde olabileceği gibi, var olan belirli bir belde de olabilir”⁷⁵ diyerek mesellerin farazî ve gerçek nitelikli olabileceğine değinir. Böylelikle söyleyeni belli olan, doğru görüş bildiren hikmetli sözlerden; anonim olup, teşbih ve kanıt amaçlı kullanılan meseli ayıran özelliklerden biri olan gerçekleşmesi mümkün olup olmama durumuna dikkat çekmiştir.

3.1.2. Mesel Kavramının Maksat ve Hikmetine Yönelik Açıklamaları

Râzî'nin mesel kavramının Kur'ân'daki kullanım maksadı ve hikmetine yönelik açıklamaları da vardır. Hatta kavramın bu yönüyle ilgili beyânatları anlam ve tanımına yönelik açıklamalarından daha fazla ve daha önceliklidir. el-Bakara sûresi 17. âyette⁷⁶ mesel kavramıyla ilgili, yukarıda yer verdiğimiz tanımdan önce ilk olarak Kur'ân'da mesel getirmekle Yüce Allah'ın neyi murat ettiğini ve mesellerin kullanım maksatlarının neler olduğunu îzah eder.

Râzî'ye göre meseller en güzel anlatım biçimleridir. Mevzûyu sade bir biçimde anlatmakla mesel kullanarak anlatmak bir değıldir. Meselin kalplerde bıraktığı etki çok daha güçlüdür. Çünkü bu ifade biçimini kullanmaktan maksat kapalıyı açık olana, görünmeyeni görü-

⁷³ el-İsrâ 17/89.

⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/56.

⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/129.

⁷⁶ el-Bakara 2/17, “*Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlatığında Allah ışıkların yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır.*”

nene benzetmektir. Böylelikle bir şeyin içeriğine güçlü bir biçimde vukûfiyet sağlanır ve duygular akılla uyum içinde hareket eder. Örneğin darb-ı meselle îmânın nûra benzetilmesi yoluyla îmâna teşvikin kalplerde uyandıracığı etki, darb-ı meselsiz anlatımdan daha tesirlidir. Aynı şekilde küfrün zulumâta benzetilmesi yoluyla zihinlerde uyandırılacak çirkinlik hissi, mesel olmaksızın yapılacak sakındırmalardan daha etkilidir.⁷⁷ Bir şeyin örümcek ağına benzetilmesi sûretiyle kişide uyandırılacak zayıflık hissi,⁷⁸ benzetme kullanılmaksızın oluşturulmaya çalışılan zayıflık hissinden daha belîğ ve tesirlidir. Râzî saydığı bu sebeplerden dolayı Kur’ân’da ve diğer ilâhî kitaplarda Allah’ın çok sayıda mesel kullandığını bildirir ve *“İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz”*⁷⁹ âyetini bu duruma delil gösterir. Ayrıca Râzî, İncil’in sûrelerinden birinin “meseller sûresi” olduğunu da bu bağlamda beyan eder.⁸⁰

Müfessir, mesel konusunu ayrıntılı şekilde ele aldığı, münafıkların halinin, “ateş yakma çabası gösteren ancak karanlıklar içinde kalan kişinin durumuna; İslâm’ın nûra, küfrün karanlıklara benzetildiği” el-Bakara sûresi 17. âyetteki meselde, benzetmenin nitelikleri üzerinde ayrıntılı şekilde durur. Sûrenin başında münafıkların hakîkî sıfatları beyan edildikten sonra onların durumlarını daha net bir biçimde ortaya koymak için 17. ve 19. âyetlerde iki meselin getirildiğini ifade eder. Bu mesellerdeki benzerliğin özelliklerini, benzetme yönlerini ve birbiriyle kıyası gibi konuları ele alır. Böylece mesellerle verilmek istenen mesajın zihinlerde apaçık bir biçimde tasvirinin amaçlandığı vurgulanır.⁸¹

Kur’ân’da sinek⁸² ve örümceğin⁸³ misal verilmesi sonrası inkârcıların

⁷⁷ Kur’ân’da bu konuda verilen meseller için bk. el-Bakara 2/257; el-Mâide 5/16; er-Ra’d 13/16; İbrâhîm 14/5.

⁷⁸ el-Ankebût 29/41.

⁷⁹ el-Ankebût 29/41. Benzer anlamdaki âyetler için bk. İbrâhîm 14/25, 45; en-Nür 24/35; el-Haşr 59/21.

⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/80.

⁸¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/80-86.

⁸² el-Hac 22/73, “Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah’tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!”

⁸³ el-Ankebût 29/41, “Allah’tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağım) kendine bir yuva edinir, ama yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”

bunun Allah'a yakışmayan ve utanılacak bir şey olduğunu söylemeleri üzerine nâzil olan el-Bakara sûresi 26. âyetin tefsirinde⁸⁴ Râzî, kâfirlerin bu iddialarına cevap niteliğinde mesel getirmenin güzelliğiyle ilgili aklî îzahlarda bulunur. Hem Arapların hem acemlerin mesel getirmeyi güzel bulduğunu; Arap dilinde meselin meşhur olduğunu söyler. Arapların zerreyi, sineği, keneyi, çekirgeyi, kelebek ve sivrisineği mesel getirmelerini bu duruma örnek gösterir. Arapların hâricindeki milletlerin meseline de Kelile, Dimne ve benzeri kitapları misal getirir. Sözlerinin devamında İncil'de zikredilen misallerden örnekler sunar, sayfalarca süren îzahlarla konuyu ayrıntılı şekilde açıklar.⁸⁵ O, meselleri îcâzını dileden alan Kur'ân'ın fesahat ve kendine has eşsiz üslûbunun bir parçası olarak görür ve bunu ispat için çok sayıda örneğe yer verir.

Râzî, yukarıdaki ifadelerin hâricinde çeşitli âyetlerde de mesellerin îrad edilmesinin hikmetine temas eder. Örneğin mesellerle insanların ibret ve öğüt almalarının amaçlandığını beyan edildiği İbrâhîm sûresi 25. âyeti⁸⁶ yorumlarken mesellerin gayesini şöyle açıklar: “Bu âyetten darb-ı mesellerle güçlü bir anlatım ve öğüt vermenin, manaları daha belirgin hale getirmenin amaçlandığı görülmektedir. Çünkü tamamen akılla ilgili konular duygu, hayal ve kararsızlığa hitap etmez. Bu tür konular duygu, hayalle desteklendiğinde belirsizlik ortadan kalkar.”⁸⁷ Yine mesellerle insanların tefekkür etmelerinin amaçlandığını ifade edildiği el-Haşr sûresi 21. âyette Râzî, mesellerle inkârcıların kalplerinin katılığına ve kişiliklerinin kırıncı ve nezaketsizliğine işaret edildiğine değinir.⁸⁸

Râzî, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Kur'ân'daki mesellerin genel amacına değindiği gibi âyetlerde seçilen mesellerin özel durumuna da değinir. Örneğin Yâsîn sûresi 13. âyette belde ahâlisinin mesel olarak zikredilmesiyle Hz. Peygamber'e teselli vermenin amaç-

⁸⁴ el-Bakara 2/26, “Şüphesiz ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utam çekinmez...” Bk. er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/145.

⁸⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/145-147.

⁸⁶ İbrâhîm 14/25, “Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir.”

⁸⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/123.

⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/293.

landığını söyler.⁸⁹ Benzeri yaklaşımı el-Cum'a sûresinde Yahudilerin kitap yüklü eşeklere benzetildiği 5. âyette;⁹⁰ et-Tahrîm sûresi 10.-12. âyetlerde inkârcı kadınlara, Hz. Nuh ve Lut'un hanımlarının; inançlı kadınlara Firavun'un hanımının ve Hz. Meryem'in mesel olarak verildiği âyetlerin tefsirinde de sergiler.⁹¹

3.2. Darb-ı Meseli Kelimenin Anlamına Delil Getirmesi

Râzî, yukarıda değindiğimiz, bizzat âyetlerde geçen mesellerle ilgili açıklamalarının yanı sıra konuyla ilgili farklı yaklaşımlarda da bulunur. Âyetlerdeki bazı kelimelerin anlamlarını, Arap dilinde kullanılan darb-ı meselleri istişhâd ederek/delil getirerek açıklar. Âyetlerin tefsiri esnasında konunun bütünlüğü içinde mesellerin nasıl işlendiğinin daha iyi anlaşılması için meselleri ve âyetleri birlikte mütâlaa ederek örnekler vermek istiyoruz.

1. Misal: “الْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ، *Demir, Demirle Yarılır, (Çivi, Çiviye Söker)*”
أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“*Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır.*”⁹²

Mesele başlığı altında, yedi madde halinde ele aldığı el-Bakara sûresi beşinci âyeti altıncı meselede inceler ve bu âyette yer alan مُفْلِحُ lafzını şu şekilde açıklar: “مُفْلِحٌ, amacına ulaşan kimsedir. Sanki o kimseye zafer kapıları açılmış ve bir daha kapanmamıştır. مُفْلِحُ kelimesi de مَفْلَحٌ gibidir. Yarmak ve açmak manasına delalet etmektedir. Bu sebepten çiftçiye مُفْلِحٌ, alt dudağı yarık kimseye أَفْلَحَ denilmiştir.” Daha sonra “الْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ, demir, demir ile yarılır, (çivi, çiviye söker)” darb-ı meselini kelimenin anlamına delil getirir.⁹³

2. Misal: “اِعْتِرَافٌ يُرِيْلُ الْاِْتِرَافَ، *İtiraf, Günahı Giderir*”

وَلِتَضَعِيَ إِلَيْهِ الْقِدَّةَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُعْتَرِفُونَ

“*(Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da) âhirete inanma-*

⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/51.

⁹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/5.

⁹¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/49-50.

⁹² el-Bakara 2/5.

⁹³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/38.

yanların kalpleri ona (o yıldızlı sözlere) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler.”⁹⁴

Râzî, âyetteki اٰقْتِرَاف kelimesini “kazanmak demektir” diyerek açıkladıktan sonra “اعْتِرَافٌ يُزِيلُ الْاِقْتِرَافَ, İtiraf, günahı giderir” darb-ı meselini kelimenin anlamına şâhit tutar ve “التوبة تمحو الحوبة, Tevbe, günahları giderir” sözünün de bunun gibi olduğunu ifade eder. Daha sonra Zeccâc'ın (ö. 311/923) âyetteki لَيَقْتَرِفُوا fiiline “uydursunlar, yalan söylesinler” anlamını verdiği rivâyeti nakleder ve ilk görüşün daha doğru olduğunu beyan ederek kelime ile ilgili izâhâta son verir.⁹⁵

3. Misal: “سَكَتَ الْفَا وَنَطَقَ خَلْفًا”, *Bin Kere Sustu, Bir Kere Konuştu Onu da Yanlış Konuştu*

... فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى وَيَقُولُونَ سَمِعْنَاكُمْ لَنَا...

“Onların ardından kitaba vâris olan ve ‘Nasıl olsa bağışlanacağız’ diyerek şu dünyanın geçici menfaatine sarılan bir kuşak geldi.”⁹⁶

Râzî, âyetin zâhirinden ilk neslin övülüp ikinci neslin yerildiğinin anlaşıldığı ve bu durumda halef kelimesiyle, salih kimselerin ardından gelen bir neslin kastedilmiş olması gerektiğini söyler ve خَلَفَ lafzını dil âlimlerinden yaptığı nakillerle şöyle açıklar:

“Zeccâc, kelimeyle ilgili şunları söylemiştir: الْخَلْفُ, senden alınana karşılık olarak karşı tarafın yerine koyduğu şeydir. Bu sebepten bir topluluğun ardından onların yerine geçen yeni nesle halef denilir. Aynı manada half kelimesi de kullanılır. Ahmed b. Yahya da (ö. 291/904) şöyle demiştir: Bütün dillerde iyi halef (خَلْفٌ صِدْقٌ) ve kötü halef (خَلْفٌ سُوءٌ) ifadeleri kullanılır. Hâsılı kelâm Arapların bir kısmı halef ve half kelimelerini hem iyi hem kötü anlamda kullanır. Diğer bir kısmı ise yalnız kötü manada kullanırlar. Nitekim şâir Lebid (ö. 4041/660-661) şu şiiri îrad etmiştir:

فِي خَلْفٍ كَجِلْدِ أَجْرَبٍ بَقِيْتُ “Derisi uyuz hastalığına yakalanmış kimse gibi sona kaldım.”

Bazı Araplar da bu kelimenin yergi için kullanılan fesat anlamındaki

⁹⁴ el-En`âm 6/113.

⁹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/166.

⁹⁶ el-A`râf 7/169.

حَلْفِ kökünden türediğini söylemişler ve rezil sözlere half demişlerdir. Bu anlamda şu meşhur darb-ı meseli kullanmışlardır:

“سَكَتَ الْفَأْ وَنَطَقَ حَلْفًا” Bin kere sustu, bir kere konuştu onu da yanlış konuştu.”⁹⁷

Râzî, bu şekilde حَلْفِ kelimesinin olumsuz manada kullanıldığına dâir darb-ı meseli delil getirir.

4. Misal: “فَتِيْلًا, önemsiz şeyler”

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَأُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَمُونَ فَتِيْلًا

“Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar.”⁹⁸

Râzî, âyetteki فَتِيْلًا kelimesini, tefsirinde her daim “Sâhib-i Keşşâf” müsteâr ismi ile zikrettiği Zemahşeri’den (ö. 538/1143) naklettiği bilgiler doğrultusunda şöyle açıklar:

“فَتِيْلٌ, çekirdeğin ayrımının üzerinde yer alan püskül demektir. Bu isim verilmiştir çünkü insan onu çıkarmak istediği zaman o püskül eğrilir. فِطْمِير (hurma çekirdeğinin üzerindeki ince zar) ve نَقِير (hurma çekirdeğinin üzerindeki yarık) kelimelerinde olduğu gibi فَتِيْلِ lafzı da önemsiz şeyler için darb-ı mesel olarak kullanılır. Bu durumda âyet “Çekirdeğin püskülü kadar bile sevapları noksanlaştırılmaz” anlamına gelir. “وَلَا يُظَلَمُونَ” فَتِيْلًا, Çünkü bunlar hiç bir sûrette haksızlığa uğratılmazlar”⁹⁹ ve “فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا” O, ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar”¹⁰⁰ âyetleri de manaca bunun bir benzeridir. Mücâhid, (ö. 103/721) İbn Abbas’ın (ö. 68/687) “فَتِيْلٌ, İnsanın başparmağını şahadet parmağına sürmesiyle çıkan kirdir” dediğini rivayet etmiştir.”¹⁰¹

Râzî, âyetteki فَتِيْلًا kelimesinin önemsiz şeyler hakkında kullanılan bir darb-ı mesel olduğunu ifade eder ve aynı anlamda kullanılan فِطْمِير ve نَقِير darb-ı mesellerinden örnekler getirir.

⁹⁷ er-Râzî, *Meâtilihul-gayb*, 15/47.

⁹⁸ el-İsrâ 17/71.

⁹⁹ Meryem 19/60.

¹⁰⁰ et-Tâhâ 20/112.

¹⁰¹ er-Râzî, *Meâtilihul-gayb*, 21/19. Arap dilinde kullanılan ve Râzî’nin tefsirinde yer verip mesel olduğunu belirttiği diğer örnekler için bk. 2/83; 6/198; 14/47.

Sonuç

Bütün toplumlarda kullanılan, özlü bir biçimde nasihat içeren meseller, önceki ilâhî kitaplar gibi Kur'ân'da da kullanılmıştır. İlgili âyetlere bakıldığında mesellerin Yüce Allah'ın muradını kullarına etkili bir biçimde iletme için seçtiği anlatım tarzlarından biri olduğu görülmektedir. Dil konusunda hayli mâhir olan Arapları, îcâzıyla etkileyen Kur'ân, onların geçmişten beri kullanageldikleri mesel getirme yöntemlerinden de yararlanmıştı. Kur'ân'ın vahiy mahsulü olması hasebiyle onda uygulanan bu ifade tarzına ayrı bir önem verilmiş, ilerleyen süreçte emsâlü'l-Kur'ân ilmi, ulûmu'l-Kur'ân arasında yerini almıştır.

Fahreddin er-Râzî, tefsirinde âyetleri yorumlarken genel olarak Arap dilinin anlatım tarzlarından, özel olarak da mesellerden istifade etmiştir. Tefsir ve belâgat ilminin kesişim noktası olan emsâlü'l-Kur'ân ilminin, hem dil ve belâgat, hem de tefsir sahasında yetkin olan Râzî'nin mühim eseri *Mefâtihu'l-gayb*'ta üzerinde durulan mevzûlardan biri olduğu görülmektedir. Mesel kelimesi Kur'ân'da “gibi, kadar, ölçü, miktar” şeklinde kelime anlamıyla; “örnek verme, mesel getirme” şeklinde emsâlü'l-Kur'ân'daki ıstılâhî anlamında kullanılmıştır. Râzî, ilk anlamıyla kullanıldığı âyetlerde kelimeyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Buna karşılık meseller ve emsâlü'l-Kur'ân ilmiyle ilgili açıklamalarını ikinci anlamıyla kullanıldığı âyetlerin yorumları içerisinde yapmıştır. Bu durum Râzî'nin emsâlü'l-Kur'ân ilmini önemseydiğine işaret etmektedir.

Râzî, daha çok mesellerin âyetlerde zikredilişinin hikmet ve gayesi üzerinde durmuş, ilgi çekici ve sıra dışı yönüne vurgu yapmıştır. Müşriklerin Kur'ân'da sinek, sivrisinek ve örümcek gibi basit şeylerin misal getirilmesinin uygun olmayıp, ilâhî nitelikte bir eserde bulunmaması gerektiği şeklindeki iddialarına cevap verme düşüncesinin onun mesellerin bu yönüne ağırlık vermesinde etkili olduğu müşahade edilmektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı açıklamaları, bu meyanda değerlendirmeler yapıp örnekler vermesi bu durumun göstergesidir. Râzî, mesellerin Kur'ân'da yer almasının genel hikmetinin yanı sıra, husûsî olarak belirli

misallerin zikredilme gayesine de dikkat çekmektedir. Onun bu tav-
rı, bir yandan kelâmcı kimliğiyle ehl-i batılla mücadele düşüncesinin
tefsirine yansımaları; diğer yandan da belâgat sahasındaki uzmanlığının
göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Râzî, Arap dilinde günlük hayatta kullanılan mesellerden yedi ta-
nesini, âyetlerde geçen kelimelerin anlamlarına delil getirmiş, istihâd
unsuru olarak kullanmıştır. Bununla beraber o, lügat yönüne değindiği
hemen her kelimenin anlamına Arap dilinden misaller getirmiş, ancak
çoğu zaman kelimenin türüne değinmemiş, mesel olup olmadığını be-
lirtmemiştir. Netice itibarıyla Râzî, meşhur dirayet tefsiri *Mefâtihu'l-
gayb*'ta dil unsurlarından ve özellikle mesellerden istifade etmiş, mesel-
lerin Kur'ân'da kullanımıyla alakalı önemli ölçüde açıklamalarda bu-
lunmuştur.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu'l-müfhes li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*.
Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2015.
- Akbulut, Ahmet. "Emsâlü'l-Kur'ân". *Uludağ İlahiyat Dergisi*. 3/3 (1991), 44-49.
- Aktaş, Bayram. *Fahreddin er-Râzî Tefsirinde Garibu'l-Kur'ân*. Ankara: Ankara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,
2021.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheretü'l-emsâl*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim
– Abdülmecîd Katâmiş. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1988.
- Birişik, Abdülhamit. "Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Anka-
ra: TDV Yayınları, 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü (İlmu Usûli't-Tefsir)*. Ankara: Ankara Üni-
versitesi Basımevi, 1971.
- el-Cevherî, İsmail b Hammâd. *es-Sihâh-Tâcu'l-lüga-sihahü'l-Arabiyye*. thk.
Ahmed Abdulgafur Attâr. Kahire: Dâru li'l-Melâyin, 1990.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim. *İlâmü'l-muvakke'în 'an Rabbi'l-'âlemîn*. thk. Meşhûr
b. Hasan Âli Selmân Ebû Ubeyde. Riyâd: Dâru İbn Cevziyye, 1423.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim. *Emsâlü'l-Kur'ân*. thk. Saîd Muhammed Nemr el-
Hatîb. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1981.

- el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdirrahmân Muhammed. *Kitâbu esrârü'l-belâğa*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1991.
- ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Ebû Süleyman, Şeyh Sabır Hasan Muhammed. "Emsâlü'l-Kur'ân". çev. Mustafa Hocaoğlu, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 12/1 (2012), 257-268.
- el-Feyyâd, Muhammed Câbir. *el-Emsâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1995.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. *Fahrüddin er-Razi, Nihâyetü'l-icaz fi dirâyeti'icaz'ının Tahkikli Neşri ve Abdülkahir Cürcani'nin Belâgat Alamındaki Eserleriyle Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1988), 115-127.
- İbn Ebî Usaybî, Muvaffakuddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. el-Kâsım. *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-etubbâ*. Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1299/1882.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdussened Hasan Yemame. Kahire: b.y. 2008.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir. *Veşeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdir, 1972.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Lübnan: Dâru'l-Kalem, 2009.
- İşler, Emrullah. *Çok Anlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'ân'ın Türkçe Çevirisinde Yapılan Yanlışlar*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu. Erzurum: Bakanlar Matbaası, 2002.
- Kaya, Süleyman. "Emsâlü'l-Kur'ân Bağlamında Hakîm Et-Tirmizî'nin el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sünne Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/8 (Aralık 2016), 89.
- el-Kiftî, Cemaleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf. *İhbâru'l-ulemâ bi ahhârî'l-*

- hukemâ*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Kızılkaya, Yakup. "Arap Dilinde Meselin Darbı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi]*. 42 (2014), 281-297.
- Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman – Mustafa Çağrırcı vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- el-Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Emsâlû ve'l-hukem*. thk. Abdulmünim Ahmed. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1999.
- er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîru'l-kebîr: Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1981.
- es-Safedî, Selahaddîn Halil b. Aybek. *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefâyât*. thk. Ahmed el-Arnaût – Türki Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsü'l-Arabî, 2000.
- es-Subkî, Taceddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali. b. Abdulkâfi. *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdulfettâh Muhammed İclî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1964.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Umar. Kahire: Mektebe ve Hibe, 1983.
- Ulutürk, Veli. "Kur'ân'da Meseller (Emsâlû'l-Kur'ân)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (1993), 73-110.
- Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Razi Hayatı-Fikirleri-Eserleri*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Razi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- ez-Zerkeşî, Bedrettin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.